

interes, fiind discutate formele generale de lămpi, privite în procesul lor evolutiv, și repartiția în spațiu după forma conturului. Morfologia propriu-zisă este tratată în funcție de forma concavității, înclinarea versanților, deschiderea acestora, forma marginilor și reverelii recipientelor, protuberanțele bazale, minerele de prinderea lămpilor, decorația acestora și, în sfârșit, dimensiunile și volumul lor. Este evident că la o astfel de analiză atât de amănunțită este greu să găsești a adăuga ceva atunci când discutăm strict problema lămpilor. Dacă ne-am referi probabil și la așa-zisele „pahare” (*godets*), care prin definiție sînt utilizate și în alte scopuri decît iluminatul (care rămîne poate accidental), atunci ar fi fost necesare mai multe precizări și deslușiri în cazul celor folosite pentru oesu. Fără a preciza expres în titlul cărții, autoarea și-a îndreptat cu predilecție atenția asupra acelor recipiente care au fost întrebuințate pentru iluminat.

Într-o tratare stăpînită de o concepție modernă de-a lungul întregii cărți, S. A. de Beaune nu putea omite în nici un caz includerea datelor experimentale efectuate asupra lămpilor. În acest capitol sînt descrise toate fazele pentru realizarea lămpilor din calcar sau gresic, materiile folosite drept combustibil, meșele întrebuințate eventual de omul paleolitic și rezultatele obținute cu fiecare în parte, intensitatea luminii, urmele rămase după confecționarea lămpilor și mai ales după utilizarea acestora, modul cum sînt văzute culorile la lumina unei astfel de lămpi în profunzimea peșterii. Se face aprecieri în ceea ce privește eventuala acuitate vizuală mai ridicată a omului paleolitic în raport cu oamenii din zilele noastre și se aduc în discuție observațiile efectuate pe anumite populații aflate pe o treaptă inferioară de civilizație. Într-adevăr, nu este exclus chiar ca anumite populații paleolitice să fi posedat o acuitate vizuală diferențiată, în funcție numai de o anume educație vizuală specială, pentru că nici azi la diverse populații structura și sănătatea ochiului nu este diferită. Dealtfel, numai astfel

s-ar putea explica finețea extraordinară a unor gravuri pe mici plachete de șist, conservate într-o stare vizibilă după mii de ani. Oricum, este de bănuț că la timpul lor, după execuție, gravurile respective a dăugau acestor calități și o anume „prospețime”, așa după cum remarcă autoarea.

În sfârșit, pentru a face și mai pertinente unele concluzii referitoare la fabricarea lămpilor și mai ales la întrebuințarea lor, S. A. de Beaune ne oferă în ultimul capitol o seamă de date comparative interesante cu lămpile eschimoșilor. Sînt descrise varietatea morfologică a lămpilor, funcționalitatea lor, începînd cu materia primă a meșei, combustibilul și terminînd cu lumina obținută. Nu lipsesc detaliile cu privire la urmele de folosire a lămpilor și intensitatea luminii obținute.

După o parte care cuprinde concluziile, foarte necesară în ordonarea datelor extrem de vaste și a ideilor rezultate, urmează așa-zisele „Anexe” în care sînt cuprinse toate datele tehnice ale fiecărei lămpi descrisă în text. Pentru cercetătorul care se apleacă asupra acestui fascinant subiect al „recipientelor” paleolitice, indiferent de utilizarea lor, datele cuprinse în aceste „Anexe” reprezintă un instrument de lucru indispensabil, pentru că aici pot fi găsite adunate toate descoperirile de acest fel în teritoriul circumscris în partea introductivă a cărții. Putem spune că acesta este un motiv în plus, alături de toate celelalte calități ale lucrării, deja relevate, care fac din această carte o operă științifică peste care este imposibil a se trece de aici în colo fără a o lua în seamă în modul cel mai serios posibil.

Ne vom încheia această succintă prezentare a acestei superbe lucrări de arheologie fără a remarca ilustrația deosebit de vastă și de o calitate cu totul excepțională și, bineînțeles, înainte de a felicita în chipul cel mai sincer autoarea și de a ne exprima imensa bucurie de a fi văzut tipărită o astfel de lucrare.

Marin Cărciumaru

HANS-JÖRG KELLNER, *Die Münzfunde von Manching und die kel-tischen Fundmünzen aus Südbayern* (din seria „Die Ausgrabungen in Manching”, Band 12), Stuttgart, 1990, 274 p., 71 planșe și 1 hartă.

Cunoscutul *oppidum* celtic de la Manching din Bavaria s-a bucurat din partea arheologilor germani, în special sub conducerea prof. W. Krämer, de o cercetare sistematică cu totul specială. Rezultatele obținute au fost publicate în cea mai mare parte a lor în seria „Die Ausgrabungen in Manching”, aflată sub

egida Comisiei romano-germane (Römisch-Germanische Kommission) a Institutului arheologic german, din Frankfurt am Main. Descoperirile monetare efectuate în cursul săpăturilor arheologice au fost încredințate spre publicare cunoscutului specialist din München Hans-Jörg Kellner, care, după o

muncă susținută, a reușit să cuprindă într-o remarcabilă monografie toate monedele găsite la Manching. La acestea, autorul a adăugat și descoperirile monetare celtice din sudul Bavariei, reușind astfel să aibă o vedere de ansamblu asupra întregului proces monetar celtic din această regiune. La realizarea unei asemenea vaste lucrări au colaborat Mechthild Overbeck și Elisabeth Kellner și au adus contribuții A. Hartmann, B. Overbeck și U. Zwicker. Condițiile grafice de apariție, având în vedere înainte de toate ilustrația, asigurate de „Franz Steiner Verlag – Stuttgart”, sînt de-a dreptul excelente.

Planul lucrării a fost conceput și realizat într-o viziune mai largă, depășind cu mult cadrul oferit de descoperirile monetare de la Manching. După introducerea, în care se oferă o serie de explicații și date privind istoricul cercetărilor, condițiile de lucru și problematica abordată în monografie, este prezentat un capitol substanțial (p. 8–42), cu caracter general, dedicat monedelor celtice caracteristice regiunilor de sud ale Germaniei. Situat aparent în afara temei, acest prim capitol se constituie de fapt într-un cadru numismatic și istoric general în care își vor găsi apoi locul și rezolvarea cele mai multe din descoperirile de monede celtice din *oppidum* de la Manching. De aceea, n-am vrea să trecem peste unele din principalele probleme tratate în capitolul respectiv, fără a releva câteva din laturile mai importante ale acestuia.

Începutul îl constituie o succintă privire de ansamblu asupra tipurilor monetare din sudul Germaniei, însoțită de o descriere a monedelor de aur de tip „Regenbogenschüsselchen” și a celor de argint din seriile *quinariilor*. O atenție aparte se acordă, în mod justificat, identificării unui atelier monetar la Manching. Dovada o fac cele 140 fragmente de tipare de lut în care se turnau pastilele (flanurile) monetare. Prezența urmelor de aur pe unele din lăcașurile și canalele de turnare, ca și dimensiunile acestora reprezintă argumente în favoarea existenței unui important atelier monetar în care s-au emis stateri de tip „Regenbogenschüsselchen”. După frecvența descoperirilor din amintitul *oppidum* și din împrejurimile sale este posibil ca la Manching să se fi emis și monede de argint de tip „Büschelquinar” și piese divizionare. După cite se pare, tot aici s-au bătut și alte tipuri monetare de argint specifice părților de sud ale Germaniei.

În continuare se pune în discuție apartenența etnică și răspunderea organizării monetăriei de la Manching. Se consideră astfel că aici domina neamul celtic al vindelicilor, lor fiindu-le atribuite emisiunile de aur de tip „Regenbogenschüsselchen”. Supravegherea procesului de batere revenea probabil conducerii tribale sau chiar castei religioase.

Nu ne vom opri asupra subcapitolelor referitoare la funcțiile și circulația monedelor și nici la cele referitoare la emisiunile *fourrées* sau *potin*, care nu ridică problema deosebite. În schimb vom face câteva considerații cu privire la cronologia monedelor celtice în discuție. În acest sens se face o analiză a condițiilor și conținutului diferitelor descoperiri monetare și se recurge totodată la încadrarea diferitelor tipuri monetare în schema cronologică a epocii Latène datorată lui Paul Reinecke. Din analiza făcută rezultă, după opinia autorului, care menționează și păreri exprimate anterior de alți specialiști, că cele mai vechi monede celtice din sudul Germaniei, reprezentate de staterii cu capul lui Janus, se plasează în perioada Latène C₁, ceea ce ar însemna în cronologie absolută între anii 250–170 î. Chr. Nu se face însă precizarea desigur necesară, dacă emisiunile respectiv, încep a fi emise încă din a doua jumătate a sec. III sau din primele decenii ale veacului următor. Majoritatea emisiunilor monetare, în care se includ tipurile „Regenbogenschüsselchen”, seriile de tipul *quinariilor*, precum și piesele divizionare sînt încadrate în perioadele Latène C₂–D₁ și D₂, ceea ce ar corespunde, potrivit aceleiași scheme cronologice, anilor 170–10 î. Cr. O concentrare a lor se remarcă în perioada Latène D₁, adică între anii 100–50 î. Chr.

Capitolul următor, strict legat de tema principală a monografiei, constituind, cum era de așteptat, nucleul lucrării, cuprinde toate descoperirile monetare de la Manching, tezaure și piese izolate, precum și pe cele provenind din zonele învecinate și din Bavaria de sud în general (p. 43–211). În prim plan se situează catalogul descoperirilor izolate, unde figurează mai întîi 121 monede celtice de aur, argint și bronz de tipuri și din zone diferite. Lor li se adaugă în continuare un număr de 13 monede din afara lumii celtice, printre care figurează 3 AE și 1 AR romane republicane, 5 AE și 1 AR romane imperiale și 3 monede medievale. În completare este adăugată descrierea celor 125 de monede de argint de tip „Büschelquinar” din tezaurul descoperit în 1936 la Manching (nr. 135–259). Urmează apoi prezentarea unui tezaur cu locul de descoperire necunoscut cuprinzînd 17 monede celtice de argint (nr. 260–276), a tezaurului găsit prin anii 1981–1983, constînd din 70 monede de argint (nr. 277–346) și tezaurul de la Pichl alcătuit din 70 monede de argint (nr. 347–416). Catalogul propriu-zis se încheie cu un număr de 383 monede (nr. 417–799) descoperite după anul 1981 ca urmare a folosirii aparatului de detectare a metalelor. Printre descoperirile din această grupă se numără monede celtice de aur, *potin* și în special de argint, *quinari* și piese divizionare, care domină autoritar.

Unele dintre monede sînt piese *fourees*. În afara emisiunilor celtice au mai fost scoase la iveală și 2 drahme din Massalia, 1 denar și 4 AE romane republicane și 1 AE Massinissa-Numidia.

În același catalog sînt incluse în continuare (nr. 800–939) și cele 140 fragmente de tipare de lut pentru turnarea pastilelor (flanurilor) monetare. Prezența unui număr așa de mare de astfel de tipare reprezintă o dovadă certă că la Manching a funcționat unul sau chiar mai multe ateliere monetare. Polrăvit calculelor făcute, se presupune că plăcuțele cu lăcășurile flanurilor monetare aveau de regulă o formă rectangulară și dispuneau de 10×6 adincituri. Urmele de metal păstrate pe aceste plăcuțe, ca și dimensiunile lăcășurilor numai lasă nici o îndoială că acestea au fost utilizate pentru obținerea flanurilor pentru baterea de monede de aur și argint. Condițiile de descoperire permit datarea acestora cu precădere în perioada Latène D₁.

Un al treilea capitol important al lucrării cuprinde descoperirile monetare celtice din Bavaria de sud (p. 148–211). Din rîndul acestora fac parte monedele descoperite la Pollanten (nr. 940–1018), tezaurele cu emisiuni de aur de tip „Regenbogenschüsselchen” provenind de la: Irsching (nr. 1019–1935), Westerhofen (nr. 1936–1945), Gaggers (nr. 1946–1977) și Saulgrub (nr. 1978–1980). La acestea se adaugă și o serie de descoperiri izolate din Bavaria superioară (nr. 1981–2101), Bavaria inferioară (nr. 2102–2132), Oberpfalz (nr. 2133–2155), Mittelfranken și Schwaben (nr. 2156–2234) și din Bavaria în general (nr. 2236–2241).

În completarea catalogului mai sînt incluse, ca anexă, monedele celtice din „Prä-historische Staatssammlung-München” (nr. 2242–2355) și tezaurul de la Neuses-Eggolsheim (p. 227–229), acesta din urmă sub semnătura lui B. Overbeck.

Ultimul capitol al monografiei a fost rezervat prezentării rezultatelor analizelor metalografice (p. 230–261). În prima parte, semnată de Axel Hartmann, sînt înfățișate principalele date și concluzii furnizate de analizele chimice și spectrale întreprinse asupra urmelor de metal păstrate pe tiparele de lut în care s-au turnat flanurile monetare. Analizele efectuate demonstrează în mod limpede că astfel de tipare au fost folosite pentru obținerea de pastile monetare de aur, argint și bronz. Totodată, pe aceleași teciuri, s-au putut stabili și elementele componente minore care au intrat în aliaj cu aurul, printre cele mai importante figurînd argîntul și cuprul. La fel de interesante se dovedesc rezultatele obținute de pe urma analizelor unor monede de aur descoperite la Manching, unele dintre acestea indicînd o relație directă și o identitate a componentelor intrate în aliaj,

cu cele constatate la urmele metalice de pe tiparele de lut. Un astfel de rezultat constituie o dovadă certă că unele tipuri monetare celtice de aur au fost emise în atelierele din *oppidum*-ul de la Manching.

În partea a doua a aceluiași capitol, Ulrich Zwicker prezintă rezultatele analizelor complexe de ordin analitic și metalografic a unor descoperiri monetare de la Manching. Au fost supuse unor astfel de analize monede de aur, argint, potin, *fourees* și bronz. Unul din primele rezultate atestă faptul că și quinarii *fourees* au fost emiși în unul din atelierele de la Manching. De asemenea, în același cadru, s-a putut stabili că argîntul folosit la baterea monedelor de tip „Büschelquinar” și „Kreuzmünzen” provine, după toate probabilitățile, din Noricum.

La capătul unei astfel de sumare prezentări a unei vaste lucrări de caracter numismatic se impune și formularea citorva aprecieri și concluzii. După cum se poate vedea din cuprinsul lucrării, autorul și-a expus propriile opinii și a tras anumite concluzii parțiale în cadrul fiecărui capitol, pe care noi le-am schițat în prezentarea de față. Cu toate acestea, cîteva considerații de ordin general în legătură cu conținutul întregii monografii par a se impune totuși. Înainte de toate ținem să scoatem în evidență importanța cu totul deosebită pe care o reprezintă un astfel de tip de monografie, dedicată unei anumite categorii de descoperiri dintr-o așezare antică, în cazul nostru descoperirilor monetare din renumitul *oppidum* celtic de la Manching și din zonele învecinate. Stringerea, prelucrarea și studierea unui vast material, precum și interpretarea lui numismatică și istorică presupune un imens volum de muncă și o informare bibliografică complexă, pe care le datorăm autorului. O lucrare de acest gen constituie unul din principalele puncte de sprijin în soluționarea tuturor problemelor pe care le ridică cercetările de la Manching și în formularea concluziilor generale de ordin istoric cu privire la acest important *oppidum* celtic. În același timp, lucrarea în discuție poate servi ca punct de reper și de sprijin tuturor celor care vor întreprinde cercetări similare.

În al doilea rînd trebuie să recunoaștem că descoperirile monetare de la Manching impresionează nu numai prin numărul lor mare, ci mai ales prin faptul că acestea sînt, cu puține excepții, numai emisiuni de aur și argint. În același timp, constituie, cel puțin pentru noi, o nedumerire numărul și varietatea extrem de reduse ale monedelor străine greco-romane, în mod special al denarilor romani republicani, prezente aici doar prin cîteva exemplare.

În al treilea rînd se cuvine a sublinia o dată în plus prezența la Manching a unei importante activități monetare. Dacă luăm în considerare datele oferite de descoperirile cu-

prinse în monografie, ar urma să admitem că în *optidum*-ul de la Manching a ființat, dacă nu unicul, în mod cert cel mai important centru monetar în care s-au emis piese de aur tip „Regenbogenschüsselchen” și de argint de tipul *quinarilor* și al unor serii de subdiviziuni. Pe viitor se impune însă o mai completă documentare în legătură cu sursele de procurare a materiei prime, respectiv a aurului și argintului.

În al patrulea și ultimul rînd am dori să apreciem, cel puțin după cantitatea și valoarea descoperirilor monetare, că la Manching a existat unul din principalele centre politice

și economice celtice din sudul Germaniei. Aici trebuie să fi existat reședința conducerii unional-tribale a vîndelicilor. Asemenea opinii sînt pe deplin sprijinite și de importante rezultate obținute de pe urma cercetărilor arheologice din ultimele decenii.

În încheiere, dorim să subliniem încă o dată valoarea științifică și documentară a acestei remarcabile monografii, realizată de unul din cei mai de seamă specialiști, Hans-Jörg Kellner, precum și excelențele condiții grafice de apariție asigurate de editura Franz Steiner din Stuttgart.

Constanța Preda

Türk Numismatik Derneğinin 20. kuruluş yılında İbrahim Artuk'a armağan (A Festschrift presented to İbrahim Artuk on the occasion of the 20th anniversary of the Turkish Numismatic Society), İstanbul, 1988, VIII + 278 p.

În 1988 Societatea Numismatică Turcă a împlinit 20 de ani. Cu acest prilej a fost publicat volumul pe care-l prezentăm, dedicat totodată primului președinte al acestei societăți, İbrahim Artuk. La realizarea lui au contribuit numismați și istorici din Turcia, Europa și S.U.A. Parcurgînd sumarul (p. III—IV), observăm că s-a optat pentru înscrierea articolelor în ordinea alfabetică a numelui autorilor, ordine încălecată numai în cazul ultimelor două, probabil, sosite cu întârziere la redacție. Cu o singură excepție, fiecare contribuție este tipărită în turcă și într-o limbă de circulație internațională și de aceea paginile pe care le vom indica se referă la ambele versiuni.

În prefața semnată, în numele comitetului executiv al Societății Numismatice Turce, de președintele Cüneyt Ölçer, aflăm câteva considerații asupra evenimentului aniversat și asupra rolului lui İbrahim Artuk și al soției sale, Gevriye Artuk. În întemeierea societății (p. V și VII). După ce mulțumește celor care au contribuit la realizarea volumului (p. 1—2), Gevriye Artuk ne oferă o scurtă biografie a lui İbrahim Artuk (p. 3—8) și o listă bibliografică (p. 9—12). Reținem din biografia sârbătoritului că s-a născut la Havran, în Siria, în 1915. După moartea tatălui pe frontul din Caucaz, a fost crescut de bunicul său și, după școlile din Mardin și Gaziantep, a urmat secția de istorie a Facultății de Literatură din cadrul Universității din İstanbul. Împreună cu soția sa, Gevriye Artuk, a lucrat la secția numismatică a Muzeului Arheologic din İstanbul; au editat în două volume catalogul expoziției acestuia. Soții Artuk și eliva entuziaști au fost inițiatorii întemeierii Societății Numis-

matice Turce, în 1968. Autor a numeroase articole și participant la congrese internaționale, İbrahim Artuk este membru fondator al Societății pentru sprijinirea Muzeului Arheologic și membru în Societatea pentru sprijinirea Palatului Topkapı, Institutul Selcuk din Ankara, The American Numismatic Society, The Royal Numismatic Society și The Oriental Numismatic Society (Londra).

Din motive necunoscute volumul propriu-zis începe și se încheie cu o notă de numismatică abbasidă semnată de Nusret Aktan (p. 13—16, versiunea turcă; p. 275—276, engleză). Kemal Aydınloğlu prezintă medaliile Semilunii Roșii Otomane (p. 17—36), iar Jean-Louis Bacqué-Grammont „Două ordine ale lui İbrahim Paşa”, mare vizir sub Süleyman I în perioada 1523—1536 (p. 37—48). „Cele mai vechi informații asupra florinilor otomani” sînt analizate de N. Beldiceanu și Irène Beldiceanu-Steinherr (p. 49—64). Documentele arată că otomanii au bătut monedă de aur de tip venețian înainte de 1425, autorii fiind de părere că începutul acestei activități s-ar putea situa în vremea lui Bayezid I. Atelierele emitente au fost: Edirne, Serez și İstanbul. Marie-Mathilde Alexandrescu-Dersca Bulgaru tratează „Despre peșkeș-ul bayram-ului trimis Porții de Principatele Române (sec. XVI—XVIII)” (p. 65—86). Este vorba de peșkeș-ul trimis de Moldova și Țara Românească, a cărui evoluție este urmărită în legătură cu anumite aspecte ale relațiilor politice, economice și financiare cu Imperiul otoman. Autoarea folosește, atît în titlu cît și în text, denumirea „Principatele Române”, total neadecvată pentru secolele XVI—XVII, urmînd a se